

Strzelczyk, Jerzy

"Althessen im Frankenreich", hrsg. von
Walter Schlesinger, Sigmaringen 1975 :
[recenzja]

Przegląd Historyczny 69/3, 560-564

1978

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

zajął się mikrofilmowaniem dokumentów dotyczących historii polskiej, przede wszystkim zaś materiałów niegdyś wywiezionych z Polski przez Szwedów i określanych jeszcze do II wojny światowej jako *Polska arkivet*, polskie archiwum. Należało też chyba wspomnieć, że prof. Jerzy Kuryłowicz jest członkiem Królewskiego Towarzystwa Naukowego w Kopenhadze, będącego odpowiednikiem Akademii Nauk.

Jedną z ostatnich pretensji pod adresem autora, to zbyt pobieżne omówienie stosunków polsko-skandynawskich w czasie II wojny światowej. Wszak wiadomo, że poszczególni Polacy brali udział w duńskim ruchu oporu, że poszczególni politycy duńscy działający w tym ruchu pilnie śledzili akcję podziemia polskiego i zastanawiali się nad wykorzystywaniem pewnych doświadczeń poczynionych przez Polaków w tej dziedzinie. Zaskakujące, że w czasie okupacji niemieckiej pojawiały się w Danii broszury omawiające prześladowania Polaków przez Niemców¹⁰.

Z kolei można by zgłosić uwagi co do strony ilustracyjnej. Autor zamieścił w książce fotografie wybitnych uczonych skandynawskich czy też twórców tych krajów, a jakby zapomniał o Polakach, którzy położyli rzetelne zasługi na polu zbliżenia Polski ze Skandynawią. Ze swej strony upomniałbym się o portret Władysława Konopczyńskiego.

Odnośnie bibliografii można by naturalnie upomnieć się o pewne braki. Rzecz jasna, że autor może się bronić tym, że w tej dziedzinie kierował się własnym uznaniem i wycuciem. Niemniej jednak trudno nie zwrócić uwagi na to, że z dwóch Garbacików, Eugeniusza i Józefa, uczynił jednego — Eugeniusza, że dalej, skoro cytuje artykuł G. NELLEMANNA (nie NELLEMANA) to należało raczej powołać się na jego obszerne opracowanie „Den polska Invandring til Lolland-Falster” z 1967 r. Stwierdźmy wreszcie, że swą niewątpliwie cenną książkę zaopatrzył autor w indeksy, osobowy i geograficzny.

Władysław Czapliński

Althessen im Frankenreich, hrsg. von Walter Schlesinger („Nationes. Historische und philologische Untersuchungen zur Entstehung der europäischen Nationen im Mittelalter” Bd. 2), Jan Thorbecke Verlag, Sigmaringen 1975, s. 296, ilustr., tabl.

Proces „frankizacji” Europy środkowej od dawna znajduje się w centrum uwagi nauki historycznej. Dzieje polityczne ekspansji państwa merowińskiego i karolińskiego na obszary położone na wschód od Renu i w kierunku Panonii znane są w zakresie, na jaki pozwala istniejąca baza źródłowa, stosunkowo najdokładniej. Pozostałe nauki historyczne również usiłują wnieść swój wkład w rozpoznawanie tego zagadnienia. Dotyczy to archeologii, która wyodrębniła obejmujący duże połacie Europy krąg kulturowy, charakteryzujący się dominowaniem cmentarzysk rządowych, wywodzących się bez wątplenia z terenów merowińskiej Galii¹. Językoznawstwo, zarówno w zakresie badań toponomastycznych, jak i dialektologicz-

¹⁰ Piszę o tym w nie cytowanej przez autora książce, *Ruch oporu w Danii 1940—1945*, Wrocław-Gdańsk 1973; o drukach nielegalnych informuje *Besaettelsetidens illegale Blade o Boger 1940—1945*, oprac. L. Buschardt, A. Fabritius, H. Tonnesen, *En bibliografi*, København 1954.

¹ Por. J. WERNER, *Zur Entstehung der Reihengraberzivilisation. Ein Beitrag zur Methode der frühgeschichtlichen Archäologie*, „Archaeologia Geographica” I, 1950, s. 23—32, (przedruk w: *Siedlung, Sprache und Bevölkerungsstruktur im Frankenreich*, hrsg. von F. Petri, Darmstadt 1973, s. 285—325); tenże, *Die Herkunft der Bajuwaren und der „östlich-merowingische” Reihengraberkreis*, [w:] *Aus Bayerns Frühzeit*, München 1962, s. 229—250 (przedruk w: *Zur Geschichte der Bayern*, hrsg. von K. BOSL, Darmstadt 1965, s. 12—43).

nych, może poszczycić się niektórymi bystrymi obserwacjami co do chronologii uważanych za frankijskie wpływow językowych na obszarze dzisiejszych Niemiec (np. nazwy miejscowe z końcówką *-heim*²). Badania historyczno-osadnicze już przynajmniej od początków bieżącego stulecia (monografia K. Rübela³) raz po raz starają się uprawdopodobnić, że te czy inne zjawiska z dziejów form osadniczych są importem z zachodu, które obszar dzisiejszych Niemiec zawdzięcza zdobywcom, a właściwie osadnikom frankijskim⁴. Kłopot dla historyka polega przede wszystkim na tym, że w żadnej bodaj z tych dziedzin uczeni nie doszli do powszechnie akceptowanych wniosków. W tej sytuacji zrozumiała jest dająca się ostatnio zaobserwować tendencja do pogłębienia znajomości zjawiska poprzez badania ograniczone lokalnie. Tytułem przykładu można tu wspomnieć o czterech tomach znanej w RFN serii wydawniczej pt. „Wege der Forschung” (cyt. dalej: WdF), z których jeden opublikowany w 1970 r., poświęcony został problemowi przyłączenia Saksonii do Państwa Franków, drugi o pięć lat wcześniejszy dziejom plemienia Bawarów i jego związkom z Frankami, trzeci poświęcony został zagadnieniom osadniczym, językowym i demograficznym Państwa Franków, czwarty wreszcie omawia dzieje plemienia Alemanów⁵. Z drugiej strony godzi się wspomnieć podjętą przez Hansa K. Schulzego próbę ponownego gruntownego opracowania problematyki frankijskiego systemu komicjalnego we wschodniej (niemieckiej) części Państwa Franków⁶; w opozycji do poglądów dominujących w nowszej literaturze przedmiotu, uczony ten zmierza do rehabilitacji poglądu o obejmującym w zasadzie całe państwo systemie hrabstw karolińskich jako podstawowym ogniwie zarządu terytorialnego⁷.

W przeciwieństwie do zwartych terytoriów plemiennych, jak Bawaria, Alemania czy Saksonia, obszar dzisiejszej Hesji, podobnie jak i graniczącej z nią Frankonii nadmeńskiej, nie miał we wczesnym średniowieczu tak określonego oblicza plemiennego. Obszary te leżały jak gdyby na styku innych terytoriów plemiennych, jak Bawarii, Turynii, Alemanii i Saksonii. Również z tego powodu źródła pisane zaczęły tu dopiero później napływać niż na obszary sąsiednie (wyłączając Saksonię). Na szczęście z pomocą przychodzi archeologia, na terenie Hesji mogąca się poszczycić długimi tradycjami (północna część Hesji uchodzi⁸ za jeden z najlepiej pod względem archeologicznym zbadanych obszarów niemieckich). W 1970 r. odbyła się w Marburgu konferencja naukowa na temat „Frankowie na wschód od Renu”. Jej trwałym rezultatem jest wymieniona w nagłówku praca zbiorowa.

Jej wydawca i współautor Walter Schlesinger, bez wątpienia jeden z czołowych przedstawicieli zachodniemieckiej historii lokalnej i ustroju⁹, już w

² Por. różne rozprawy lingwistyczne i przytoczoną tam literaturę w cytowanym wyżej zbiorze pt. *Siedlung, Sprache und Bevölkerungsstruktur im Frankenreich*.

³ K. Rüb el, *Die Franken, ihr Eroberungs- und Siedlungssystem im deutschen Volkslande*, 1904.

⁴ Por. zbiór rozpraw pt. *Historisch-genetische Siedlungsforschung. Genese und Typen ländlicher Siedlungen und Flurformen*, hrsg. von H. J. Nitz, WdF 300, Darmstadt 1974.

⁵ *Die Eingliederung der Sachsen in das Frankenreich*, hrsg. von W. Lam mers, WdF 185, Darmstadt 1970; *Zur Geschichte der Bayern*, hrsg. von K. Bosl, WdF 50, Darmstadt 1965; *Siedlung, Sprache und Bevölkerungsstruktur im Frankenreich*, hrsg. von F. Petri, WdF 49, Darmstadt 1973; *Zur Geschichte der Alemannen*, hrsg. von W. Müller, WdF 100, Darmstadt 1975.

⁶ H. K. Schulze, *Die Grafschaftsverfassung der Karolingerzeit in den Gebieten östlich des Rheins*, („Schriften zur Verfassungsgeschichte” 19), Berlin 1973.

⁷ Omówienie książki Schulzego ukaże się osobno.

⁸ Por. opinię F. Irsiglera w „*Hessisches Jahrbuch für Landesgeschichte*” 26, 1976, s. 297.

⁹ Por. F. Prinz, *Landesgeschichte und Mediävistik. Ein Forschungsbericht über Arbeiten von Karl Bosl, Heinrich Büttner und Walter Schlesinger*, „*Historisches Jahrbuch*” 88, 1968, s. 87–101.

1965 r. swoim programowym wystąpieniem „Die Franken im Gebiet östlich des mittleren Rheins”¹⁰ wytyczył niejako drogi dalszych, pojmowanych interdyscyplinarnie badań nad okresem frankijskim w dziejach Niemiec. Teraz w sześciu rozprawach (historyków i archeologów) postulat współpracy interdyscyplinarnej został w sposób niewątpliwie wzorowy zrealizowany dla obszaru „Starej”, czyli północnej części Hesji. Współpraca dyscyplin nie polega przy tym na uzupełnianiu i podpieraniu własnej argumentacji argumentami zaczerpniętymi z arsenału dyscypliny sąsiedniej, lecz na samodzielnym, metodycznie jedynie uzasadnionym opracowaniu materiału i formułowaniu na jego podstawie wniosków, które dopiero na szczeblu syntezy mogą być wzajemnie porównane.

W. Schlesinger rozpoczyna zbiór niezwykle klarownym, a jednocześnie niespodziewanie bogatym w treść artykułem „Zur politischen Geschichte der fränkischen Ostbewegung von Karl dem Grossen” (s. 9—61). Jak już sam tytuł tej rozprawy wskazuje, nie ograniczył się Schlesinger do terytorium ściśle heskiego (co ze względu na absolutny niemal brak źródeł aż do czasów misji św. Bonifacego w VIII w. nie byłoby w ogóle możliwe), lecz przedstawił problem wschodniej ekspansji Franków w szerokich granicach. Godzi się podkreślić konsekwentnie stosowany przez tego autora termin *Ostbewegung*, pojmowany bardzo szeroko, analogicznie do późniejszej *deutsche Ostbewegung*¹¹. Termin *Ostbewegung* obejmuje więc u Schlesingera zarówno kolonizację terenów wschodnich przez szlachtę i chłopów frankijskich, jak również ekspansję ściśle polityczną, akcję misyjną oraz rozszerzanie typowych dla państwa frankijskiego instytucji prawnych, ustrojowych i gospodarczych (por. s. 10). Nie uważa Schlesinger ekspansji wschodniej Franków za zjawisko unikalne; równocześnie rozwijali oni ekspansję (znacznie lepiej, dodajmy, poświadczoną źródłowo) w kierunku zachodnim. Równocześnie akcentuje Schlesinger konkurencyjne poniekąd wobec Franków zjawisko równoczesnej ekspansji saskiej w kierunku zachodnim i południowym. Ekspansja ta została przez Franków powstrzymana dopiero nad Renem, po czym Frankowie przeszli — ale w zasadzie dopiero w drugiej połowie VIII w. — do ofensywy na tym kierunku. Zarys politycznych (ale napisany z wielkim wyczuciem znaczenia innych kategorii źródeł historycznych) dziejów wschodniej ekspansji Franków za panowania Merowingów i wczesnych Karolingów, jaki zaprezentował Schlesinger, uważam za najbardziej instruktynwny w istniejącej, wcale nie szczupłej, literaturze przedmiotu.

Hermann Ament w artykule „Merowingische Grabhügel” (s. 63—93) przedstawił interesującą grupę pochówków datowanych przeważnie na okres od drugiej połowy VII do pierwszej połowy VIII w., a występujących na obszarze Niemiec, Szwajcarii, Belgii, Luksemburga i Francji (por. mapę rozmieszczenia po s. 76). Chodzi o wyraźnie odbiegające od charakterystycznych skądinąd dla tej epoki płaskich cmentarzysk „rzędowych” groby kurhanowe. Ich największe skupienie (sporządzony przez Amenta katalog tego rodzaju nekropoli liczy 42 pozycje) przypada na pogranicze niemiecko-szwajcarskie, czyli na dawne terytorium plemienne Alemanów. Grupę heską tych zabytków (m.in. dwa tego typu nekropole odkryto na Christenbergu, por. niżej) traktuje Ament jako odrębną formę zjawiska, przy czym swoją odrębność miałyby ona zawdzięczać wpływowi saskim. Ogólnie rzecz biorąc, w cmentarzyskach kurhanowych epoki merowińskiej dopatruje się Ament znamion synkretyzmu kulturowego i religijnego, rodzaju opozycji duchowej pogaństwa, które wprawdzie już również na wschód od Renu przechodziło do historii, ale zdołało jeszcze po raz ostatni zmanifestować się w odrębnej formie pochówku.

¹⁰ „Hessisches Jahrbuch für Landesgeschichte” 19, 1966, s. 1—22 (przedruk w: *Städung, Sprache und Bevölkerungsstruktur im Frankenreich* — por. przyp. 1, s. 639—667).

¹¹ Por. W. Schlesinger, *Die Problematik der Erforschung der deutschen Ostbewegung*, [w:] *Die deutsche Ostsiedlung des Mittelalters als Problem der europäischen Geschichte*, hrsg. von W. Schlesinger, Sigmaringen 1975, s. 11—30.

Szeroka perspektywa badacza i śmiałe wnioski charakteryzują rozprawę Konrada Weidemanna pt. „Archäologische Zeugnisse zur Eingliederung Hessens und Mainfrankens in das Frankenreich vom 7. bis zum 9. Jahrhundert” (s. 95—119); ze wszystkich archeologów reprezentowanych w omawianej publikacji najbardziej optymistycznie zapatruje się ten autor na możliwości poznawcze archeologii w dziedzinie historii politycznej, uważając, że wystarczają one na przyjęcie już od VII w. począwszy wyraźnych oznak integracji Hesji i Frankonii (wywody autora sięgają również Turynii) z państwem Franków. Autor eksponuje zwłaszcza dwa zjawiska: rozprzestrzenianie się na wschód od Renu ceramiki toczonej na kole oraz pojawienie się tamże stale zasiedlonych grodów (por. mapki na s. 104 i 111). Zjawiska te, zwłaszcza zaś drugie, Weidemann interpretuje jako symptomy wzmoczonego podporządkowania sobie terytoriów niemieckich przez Franków. Interpretacja ta spotkała się z polemiką¹²; wnioski Weidemanna idą istotnie znacznie dalej niż pozostałych archeologów reprezentowanych w omawianej pracy zbiorowej. Dyskusję należało pozostawić fachowcom: faktem jest jednak, że Weidemann również w zakresie źródeł pisanych (na które się nieraz powołuje) skłonny jest nieraz do przyjmowania nieco wcześniejszej chronologii wydarzeń niż to ze źródeł wynika (np. kwestia czasu powstania wüzburgskiego księstwa Hedenów).

Dwie kolejne rozprawy dotyczą konkretnych zabytków heskich. Rolf Gensen („Christenburg, Burgwald und Amöneburger Becken in der Merowinger- und Karolingerzeit”, s. 121—172) publikuje wyniki badań archeologicznych na terenie tzw. Kesterburgu na wzgórzu Christenberg (pow. Marburg) i w jego okolicy, gdzie po raz pierwszy na badanym obszarze staroheskim udało się wykryć duże założenie obronne z epoki wczesnokarolińskiej (datowane przez Gensena na koniec VII do IX w.; datacja ta różni się wyraźnie od datacji Weidemanna) wraz ze śladami przynależnego osadnictwa, kościołem wewnętrznym i cmentarzyskami. Przyznając grodowi w Christenbergu dużą rolę w systemie politycznym Franków, Gensen gotów jest równocześnie przypisać pomniejsze urządzenia obronne badanego terenu warstwie moźnych, która upośledzona poniekąd w badaniach ze względu na niesprzyjającą podstawę źródłową, odgrywała zapewne w dziejach większą rolę niż skłonni jej byli przyznać uczeni, zafascynowani rolą monarchy i Kościoła¹³. Aglomeracji osadniczo-obronnej wokół efemerycznej siedziby planowanego przez św. Bonifacego biskupstwa dla Hesji — Büraburgu (w pow. Fritzlar-Homberg) poświęcony jest artykuł Norberta Wanda pt. „Die Büraburg und das Fritzlar-Waberner Becken in der merowingisch-karolingischen Zeit” (s. 173—210), który daje syntetyczny obraz wyników zapoczątkowanych już w latach dwudziestych badań archeologicznych tego ważnego punktu¹⁴ o znaczeniu wykraczającym daleko poza funkcje strategiczne. Badania na tym stanowisku przyczyniły się do wyjaśnienia roli Büraburgu w procesie chrystianizacji Hesji, jego stanowiska w dziejach procesów preurbanizacyjnych w Niemczech środkowych oraz jego znaczenia w trakcie wojen frankijsko-saskich.

Praca Freda Schwinda pt. „Die Franken in Althessen” (s. 211—280) jest interesującą próbą syntezy zagadnienia; zgodnie z przyjętymi założeniami metodologicznymi, autor świadomie wykroczył tu poza szranki jednej dyscypliny naukowej, przy czym w przeciwieństwie do otwierającej tom rozprawy Schlesingera, skoncentrował się na obszarze północnej Hesji. Nie sposób tu dokładnie referować wy-

¹² Por. F. Irsigler (jak w przyp. 8), s. 297—8.

¹³ Rolę czynnika lokalnego w organizacji osadnictwa wczesnośredniowiecznego na innym (choć niezbyt od tamtego odległym) terenie wykazał ostatnio w sposób przekonujący M. Gockel, *Die Träger von Rodung und Siedlung im Hünfelder Raum in karolingischer Zeit*, „Hessisches Jahrbuch für Landesgeschichte” 26, 1976, s. 1—24.

¹⁴ Niemal równocześnie z recenzowaną publikacją ukazała się osobna monografia N. Wanda, *Die Büraburg bei Fritzlar. Burg — „oppidum” — Bischofssitz in karolingischer Zeit*, „Kasseler Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte” 4, 1975.

ników studium Schwinda i dróg jakimi uczony ten do nich dochodził. Ponieważ „bezpośrednich” źródeł do dziejów „frankizacji” Hesji we wczesnym średnowieczu, zwłaszcza zaś do wieków VI i VII, nadal nie ma wiele, wypadło nieraz uciec się do metody retrospektywnej i starać się spożytkować dla wczesnego średniowiecza takie późniejsze rodzaje przekazu jak onomastyka, formy osadnicze, występowanie wspólnot terytorialnych typu marki, przebieg dróg, późniejsze podziały administracyjne i kościelne, patrocinia itd. Raczej jednak na wiek VIII niż VI skłonny jest autor datować bardziej intensywne i efektywne wpływy frankijskie w Hesji, zarówno natury politycznej jak i osadniczej. Wiek VIII, zdaniem autora, charakteryzował się dominującą rolą czynnika monarszego, natomiast w wieku następnym również w odległej heskiej peryferii państwa frankijskiego doszły do głosu czynniki miejscowe. Zjawisko to z pewnością dotyczyło nie tylko Hesji.

Cały tom, uzupełniony 10 tablicami z ilustracjami oraz dwoma szkicami sytuacyjnymi, należy uznać jako duże osiągnięcie marburskiego środowiska naukowego oraz jako przekonujący dowód naukowej płodności interdyscyplinarnego studium wczesnośredniowiecznych dziejów obszaru, nawet tak słabo oświetlonego źródłami pisanymi, jak Hesja północna w wiekach od V do VIII¹⁵.

Jerzy Strzelczyk

J. Lebedys, *Senoji lietuvių literatūra*, przyg. do druku J. Gir-dzijauskas, „Mokslas”, Vilnius 1977, s. 362.

„Dawna literatura litewska” stanowi część spuścizny po zmarłym przed kilku laty profesorze Uniwersytetu Wileńskiego, jednym z najwybitniejszych humanistów Litwy, Jurgisie Lebedysie (1913—1970). O miejscu, jakie zajmował w życiu naukowym kraju świadczy, że w roku 1976 wydano wybór materiałów zbieranych do pracy, której ukończyć nie zdołał — „Język litewski w życiu społeczeństwa XVII—XVIII wieku”¹. Obecna publikacja oparta jest na wykładach, uzupełnionych wynikami późniejszych dociekań.

Dzieło obejmuje okres od schyłku wieku XIV po koniec XVIII i stanowić miało część pierwszą historii literatury litewskiej epoki feudalizmu (schyłek XIV — druga połowa XIX wieku). Dzieli się na trzy okresy:

I. Od końca wieku XIV do połowy XVI. W tym czasie ukształtowało się Wielkie Księstwo Litewskie, wytworzyła warstwa szlachecka, pojawiła pańszczyzna. Literatura tworzona przez państwo — Metryka, Statuty, Letopisiec — była w języku ruskim, obok niej pojawiły się pisma w języku łacińskim; wydana też została pierwsza książka w języku litewskim.

II. Od połowy wieku XVI do połowy XVII. Przeprowadzona została reforma włóczna, umocnione panowanie szlachty, w Lublinie zawarta unia z Polską. Ważne znaczenie dla społeczeństwa i jego kultury miała reformacja, która przyczyniła się do ożywienia literatury litewskiej.

III. Od połowy wieku XVII do końca XVIII. Okres załamania społeczeństwa i państwa, upadku literatury litewskiej w Litwie i rozwoju w Prusach. Cezurą końcową jest rok 1795, przyłączenie Litwy do Rosji i powstanie nowych warunków rozwoju kultury i literatury litewskiej.

¹⁵ Omówiony tu tom, choć według numeracji dopiero drugi z kolei, zainaugurował nową serię wydawaną przez Firmę Jana Thorbeckego w Sigmaringen, pt. „Nationes. Historische und philologische Untersuchungen zur Entstehung der europäischen Nationen im Mittelalter” (wydawcy H. B é u m a n n i W. S c h r ö d e r). Pierwszy tom serii, który się jeszcze dotąd nie ukazał, będzie pracą zbiorową poświęconą kształtowaniu się narodów średniowiecznych.

¹ J. Lebedys, *Lietuvių kalba XVII—XVIII a. viešajame gyvenime*, oprac. V. Z a b o r s k a i t ė, Vilnius 1976, „Mokslas”, s. 276.